

AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS ÉS A JOGALKALMAZÁS KAPCSOLATA A KULTÚRÁVAL Ahogyan ezt a jogalkotó látja...

Az igazságosság az állandó és örökös akarat arra, hogy mindenkinek megadják az őt illető jogot.

Ulpianus

A törvényeket ismerni nem azt jelenti, hogy azok szavait tartsuk be, hanem azok értelmét és főleg céljait.

Celsus

Bevezető megjegyzések

A jelen dolgozattal boncolgatni kívánt — és már annak címében is jelzett — problémakört indokoltnak tartom két kisebb vizsgálódási csoportra osztani, már csak azért is, mert az egyik gondolatkör (az igazságszolgáltatás és a jogalkalmazás viszonya) a jogbölcselet egyik sokat kutatott, elméletileg jól kibontott témája; míg a másik (a kultúrával való kapcsolatuk) pedig az utóbbi fél évszázadban szinte alig foglalkoztatta a jogfilozófiát, bár az is igaz, hogy erre nem is volt igény.

Mindenekelőtt szükséges, hogy legalább nagyvonalakban fogalmilag körülhatároljuk a címbéli összefüggésrendszer alkotóelemeit, hogy nagyjából tisztán láthassuk, voltaképpen miről is lesz szó.

Az igazságszolgáltatáson tulajdonképpen egy jogsérelmet feltáró, joghát-rányt kiegyenlítő és a felek jogvitáit eldöntő, közhatalmi jellegű tevékenységet kell érteni, mely a megfogalmazódott hatalmi célok elérését kizárólag a jogalkalmazás útján, az állam biztonsági, jogvédő funkciójának érvényre juttatásával valósítja meg.

Ehhez képest a jogalkalmazás nem más, mint a jogszabályok előírásainak megfelelő magatartás államilag, hatalmi jelleggel — szükség szerint kényszerrel — történő megvalósítása.

A fentieknél jóval bonyolultabb a kultúra fogalmának egzakt meghatározása. A manapság uralkodóknak is felfogható nézetek általában kettős megközelítést kínálnak. Egyfelől létezik egy tágabb definíció, mely szerint ide tartozik az emberi társadalom fejlődésének összes eredménye; ideértve az anyagi és szellemi termékeket, ezek intézményesült formáit, vagyis ide kell sorolnunk az emberiség által létrehozott értékeket. Másfelől ismeretes egy szűkebb kategória, mely csupán a

létrehozott értékeket. Másfelől ismeretes egy szűkebb kategória, mely csupán a művészetek, a tudományos élet és a legkülönbözőbb ideológiák eredményeit fogja fel kultúráként. A két felfogás annyiban mégis közös, hogy valamiféle értékteremtési követelmény mindegyikben fellelhető és a dolgozat szempontjából ez lesz kulcsfontosságú.

Az igazságszolgáltatás viszonya a jogalkalmazáshoz

Az általánosság szintjén vizsgálódva azt a megállapítást tehetjük, hogy mind az igazságszolgáltatás, mind pedig a jogalkalmazás egyaránt feltételezik, hogy a társadalom eljutott egy olyan fejlettségi szintre, ahol már bizonyos társadalmi szabályok (nem feltétlenül jogszabályok) megléte az államalkotó tényezők vonatkozásában egyfajta normatív rendezettséget alakított ki. Teszik pedig mindezt azért, hogy a társadalmi lét összetevői egymás között kijelöljék a követendőnek és kívánatosnak tekintett magatartásformákat és meghatározzák azt is, hogy az ettől eltérő jelenségeket milyen eszközökkel próbálják meg a helyesnek kijelölt útra terelni. Ezen a helyen szükséges annak a megállapítása, hogy a jog szabályai mellett ilyen társadalmi rendeltetése volt és van — különféle korszakokban más és más hatalmi jelleggel felvértezve — a vallások, az erkölcs normatíváinak vagy az egyéb politikai ösztönzéseknek vagy éppen tiltásoknak. Mindennek egyébként van egy másik ösztönző társadalmi feltétele is, amit semmiképpen nem szabad figyelmen kívül hagyni, nevezetesen az a tény, hogy nincs — nem is volt, de nem is lesz — olyan társadalmi alakulat, ahol teljességgel érvényesülnek a társadalmi normák, vagyis mindig voltak, vannak és lesznek olyan társadalmi tényezők, amelyek szembenállanak a normatívákkal, azokat megsértik, avagy csupán nem követik azoknak a követelményeit. A történeti fejlődés bizonyos szintjén már az is megfigyelhető, hogy a társadalomban kialakult egy olyan elkülönült réteg, mely specializáltan arra rendezkedett be, hogy a jogi előírásokat kidolgozza, meghatározott formába öntse, de főleg alkalmazza és kikényszerítse.

A fentiek alapján megállapítható, hogy egymás mellett létezhet, sőt elválaszthatatlan szálakkal kapcsolódik egymáshoz a szabályok elfogadása és a megfelelő magatartás kikényszerítésének lehetősége.

Ami pedig konkrétan az igazságszolgáltatás és a jogalkalmazás egymáshoz fűződő viszonyát illeti — általánosnak is mondható vélemények szerint (pl.: Kukorelli István, Samu Mihály stb.) — az igazságszolgáltatás fogalmilag a jogalkalmazásból vezethető le: az adott állam jogrendszere akkor látja el maradéktalanul társadalmi-politikai funkcióit, amennyiben a jogi normákban testet öltő jogalkotói szándék hatással van a megcélzott életviszonyra, vagyis a jogszabályt végrehajtják illetőleg végrehajtatják. Ez a jogalkalmazás.

Ehhez képest igazságszolgáltatásról beszél, ha ezen tevékenység meghatározott társadalmi követelményeket is kielégít és egy speciálisan erre szakosodott állami szervrendszeren belül (a bíróságokon) történik.

Álláspontom szerint ez az ismertetett levezetés túlon túl leegyszerűsíti a vizsgált kapcsolatrendszert és egysíkúvá is teszi. Leegyszerűsíti annyiban, amennyiben mind a jogalkalmazást, mind pedig az igazságszolgáltatást csupán mint közhatalmi jellegű tevékenységeket mutatja be, a maguk elvontságában. Holott nagyon jól tudjuk mindannyian, hogy ezt a tevékenységet is emberek — elvileg jólképzett, hozzáértő szakemberek — végzik. Márpedig ha ezt vesszük alapul és előttünk van az, hogy miképpen születik meg a bírói ítélet, akkor tisztán láthatóvá válik, hogy mennyire nem vezethető le az igazságszolgáltatás a jogalkalmazás kategóriájából. Az a bíró, aki "igazságot szolgáltat" eközben szüntelenül "alkalmazza" is a jogot, tehát a kétféle megjelölése ennek a tevékenységnek ebből a szempontból sem szerencsés, mert ez az egész tulajdonképpen egyetlen szerves folyamat, melynek eredménye az, hogy a folyamat végén kiderül — a rendelkezésre álló adatok alapján leszűrhető — valamiféle igazságnak is felfogható tényállás.

Ez ugyan egyértelműnek tűnhet, de egy fontos tartalmi jellegű hiányosság bemutatásával megpróbálom megvilágítani, mennyire "sántít" az ismertetett levezetés: vegyük alapul azt az esetet, ha a bíróság arra a következtetésre jut, hogy nem történt semmiféle jogszabályellenes, jogsértő magatartás. Tekintettel a fenti meghatározás azon kitételére, hogy a közhatalmi fölény közvetlenül nem érvényesülhet, úgy ez a bírói tevékenység nem felel meg az igazságszolgáltatás kritériumainak, következésképpen "csak" jogalkalmazásról lehet szó. Akkor eszerint a bíróságok hol igazságszolgáltató, hol csupán jogalkalmazó szervek... függően attól, hogy milyen tartalmú érdemi döntést hoztak? Különösen érdekes lehet a tevékenységi kör besorolása ott, ahol az elsőfokú bíróság megállapította a jogsérelmet, a másodfok pedig kiderítette, hogy nem történt jogszabálysértés... Mely szerv volt az "igazságszolgáltató" és melyik a "jogalkalmazó"...

Az igazságszolgáltatás és/vagy a jogalkalmazás kapcsolata a kultúrával

Itt ezen a helyen szükségesnek tartom megjegyezni, hogy az igazságszolgáltatás és a jogalkalmazás kapcsolata a kultúrával időnként felvetődik a közgondolkodásban is, és annak általánosításain az elmúlt 50 év jogfilozófiai megnyilatkozatai sem jutottak túl. A fenti kapcsolatrendszert két dimenzióból tekintették, egyrészt állítva azt, hogy a jogalkalmazás és az igazságszolgáltatás része az adott állam kulturális kincsének; másrészt leszögezték, hogy egy meghatározott kulturális szinten lévő társadalomnak igénye kell, hogy legyen a jogalkotás, a jogalkalmazás, az igazságszolgáltatás és a jogkövetés kulturáltsága. Úgy vélem, szükségtelen részletetekbe menően kimutatnom, hogy ez az ismertetett meghatározás mennyire elnagyolt. Arra ennek ellenére kiválóan alkalmas, hogy a kiindulópontot megfogalmazhassuk, nevezetesen azt, hogy mindenképpen vizsgálni kell, létezhet-e a jogalkalmazásban, illetve az igazságszolgáltatásban önálló, elkülönült érték, — minthogy ez a kulcskérdés a fenti összefüggés vizsgálatában. Csak mel-

lékesen jegyzem meg, hogy az ún. szocialista jogelmélet azért nem vizsgálta ezt a problémakört, mert állította, hogy önállósult jogi érték nem létezik, csak olyan ösztársadalmi értékek vannak, amelyek érvényrejutását a jog elősegíti, vagy éppen gátolja (Peschka Vilmos hivatalossá tett véleménye volt ez).

Rátérve vizsgálódásunk tárgyára, általánosságban a századelőn Somló Bódog már megállapította, hogy: a jogi szabályozás, de főleg a jogi döntés biztosítja az adott társadalmi berendezkedésben a rendezett együttélést, a társadalmi anarchia kiküszöbölését, védi az egyének életét, javait, a közösségek létfeltételeit, biztonságát és kiküszöböli az egyének önbíráskodását, illetőleg önkényeskedésüket háttérbe szorítja...

Ez a maga konkrétságában azt jelenti, hogy a jogélet kulturáltságáról abban az esetben beszélhetünk, ha a normák meghatározzák az elvárt emberi magatartásformákat, rögzítik a kívánatos pozitív cselekvés követelményeit és ezzel párhuzamosan bizonyos tilalmakat is felállítanak. Ezesetben a kulturáltság fokmérője lehet az, hogy ez a szabályozottság hol helyezkedik el azon a skálán, mely a teljes beavatkozástól a szabad belátás szerinti cselekvésig enged teret. Akárhogy is van, annyi mindenestre bizonyos, hogy amennyiben a jogi szabályozottság szintje nem igazodik az állam társadalmi-kulturális-politikai szintjéhez, akkor alacsony színvonalú lesz a normáknak a társadalmi elfogadottsága is és ez áttételesen ugyan, de kihat az igazságszolgáltatásra és a jogalkalmazásra, figyelemmel arra, hogy magával vonzza az előírásokkal való szembenállás tényleges lehetőségét.

Térjünk vissza egy korábban exponált kérdéskörre, nevezetesen arra, hogy létezik-e elkülönült érték a jogalkalmazásban és az igazságszolgáltatásban. Véleményem szerint mindenképpen, ugyanis ha csak azt vesszük, hogy a jogalkalmazás és az igazságszolgáltatás védi az emberek életét, vagyoni viszonyait és fenntart egy bizonyos társadalmi szabályozottságot, ez már önmagában véve érték. Ezzel együtt természetesen tagadhatatlan, hogy más hatalmi-gazdasági-politikai értékek érvényrejutását is elősegítheti, de ez az önállósult értékteremtő mivoltát nem érinti. Ezen túlmenően a jogalkalmazásban akkor is megjelenik az érték, amennyiben az egy igazságos, hatékony és humánus joggyakorlatot alakít ki. Ezekről a komponensekről szólnék kicsit részletesebben.

Véleményem szerint akkor mondhatjuk, hogy a jogalkalmazás, illetőleg az igazságszolgáltatás megfelel a hatékonyság követelményének, ha a működésük egyezik, vagy legalább nagyfokú hasonlatosságot mutat a jogszabályban megfogalmazott és kimondott célokkal. Persze ezt sok tényező befolyásolhatja, így többek között a jogpolitika elvárásai, a jogalkotás minősége és áttekinthetősége, de tagadhatatlanul kihatnak rá a bírák tényleges munkakörülményei, valamint a leterheltségük is. Igazságosnak és egyben humánusnak akkor, abban az esetben lehet minősítenünk a jogalkalmazást és az igazságszolgáltatást, ha úgy érvényesíti a jogi normák konkrét előírásait, hogy azok megfeleljenek a változó társadalmi-politikai viszonyoknak, és ahol erre lehetőség kínálkozik, gyakoroljanak méltányosságot.

Ami azonban még ennél is sokkal fontosabb: a jogalkalmazásbeli, illetőleg az igazságszolgáltatásbeli értékek megteremtéséhez és fenntartásához egyaránt jólképzett, alkalmas emberek kellene! Már csak azért is, mert az értékteremtő

jogalkalmazói, igazságszolgáltatói tevékenység a jogszabályt megjelenítő egyes bírói döntésekben és ezenbelül az egyes leírt bírói rendelkezésekben mutatkozik meg és marad fenn, és ez mind-mind kötődik ahhoz az emberhez, akinek a fejében ez megszületett.

Ismeretesek azonban olyan vélemények is, melyekről nem hallgathatunk, ha igazán komplexitásában vizsgáljuk a jogalkalmazás, az igazságszolgáltatás és a kultúra viszonyrendszerét. Ezeknek fő tételük az, hogy nem beszélhetünk a jogalkalmazás és az igazságszolgáltatás kulturáltságáról az esetben, amikor a jogi kategóriák tartalmát a politika határozta meg, mint pl. az ötvenes években Magyarországon. Ezzel kapcsolatosan arra a körülményre szeretnék rámutatni, hogy az akkori jogalkalmazás és igazságszolgáltatás az akkori jogszabályokat alkalmazta, azok szabályait valamint jogelveit tartva szem előtt. Az azonban tagadhatatlan, hogy a jogalkalmazás és az igazságszolgáltatás mindig is az ún. uralkodó társadalmi osztály akaratát közvetítette és közvetíti manapság is. Az pedig, hogy ez mennyiben (volt) előremutató, mindig csak történelmi távlatokból visszatekintve állapítható meg. Ha és amennyiben a visszatekintő állam úgy dönt, hogy ezt a jelen eszközeivel orvosolni kívánja, erre a lehetősége nyitva áll. Legyen elegendő ezen a helyen csupán az igazságtételi és kárpótlási törvényekre utalnom. Azt már csak mellékesen jegyzem meg, hogy az akkori kultúra éppen ilyen módon "felelt meg" a hatalom akkori elvárásainak, tehát a viszonyrendszer akkor is éppenúgy fennállt, mint mostanában... csak a kultúra a maga eszközeivel (nem annyira a nyilvánosság előtt) végezte el a megtisztulás folyamatát.

Záró megjegyzések

Azt mindenképpen megállapíthatjuk, hogy egy adott államban a normák — kezdve a legegyszerűbb társadalmi szabálytól egészen a bonyolult jogszabályig — megalkotása és érvényrejuttatása szorosan kapcsolódik a kultúra fejlettségi szintjéhez.

Ez azonban nem ilyen egyszerű, ha a jogalkalmazó oldaláról tekintjük. Ugyanis akkor már élesen jelentkezik az, hogy az állandóan változó társadalmi viszony egy apró részletét rögzítő normaszöveget kell úgy alkalmaznia, hogy egyfelől kövesse a változás irányát is, de lehetőleg a szabályozás sérelme nélkül. Ezt a jogalkalmazó úgy tudja a leghatékonyabban elvégezni, ha teret enged a meggyőződésének, belecsempészi a döntésbe a vívódó ember gondolatait, megértéseit; mindezt úgy, hogy a "törvények szelleme" ne szenvedjen csorbát. Arra viszont nagyon vigyázni kell, hogy a jogalkalmazó ne próbáljon hatni a társadalmi viszonyok mozgási tendenciájára, mert ez legalább annyira veszélyes, mint ha a leírt jogszabály szövegének kereteibe akarja beletuszkolni a már jócskán megváltozott társadalmi viszonyt! Meg kell találni — és ez a legnehezebb feladat, de egyben ez adja a jogalkalmazás szépségét — azt a helyes utat, amely elég széles ahhoz,

hogy elférjen rajta a norma, a jogalkalmazó véleménye és a társadalmi elvárás, — ráadásul a társadalmilag elfogadott értékek irányában haladjon.

Erre már csak azért is szükség van, mert egyik oldalról növekszik a kulturáltabb eszközök felhasználása a jogalkalmazásban és az igazságszolgáltatásban, ezáltal nő az önkéntesen jogkövetők számaránya; másik oldalról az igazságszolgáltatás és a jogalkalmazás által védett értékek egyre kiterjedtebb mértékben válnak társadalmilag is elfogadottá, azaz a jogalkalmazásbeli, illetőleg igazságszolgáltatásbeli kultúra nagyobb és nagyobb hányadát alkotja majd az egyetemes kultúrának.